

A királynéi birtokok Veszprémben és a történelmi Veszprém vármegyében az Árpád-korban

KÁDÁR TAMÁS

Árpád-kori királynéink gyaníthatóan eredetileg az ország csaknem valamennyi vidékén, sőt, a XII–XIII. század fordulója tájáig alighanem szinte a királyság összes megyéjében rendelkeztek birtokokkal, falvakkal, kizárólagos szolgálatakra rendelt népekkel, vagy jövedelmekkel. A XIII. század derekára-második felére, amikor a központi és a helyi oklevelezés robbanásszerű elterjedésének és az így megsokszorozódó iratkibocsátásnak köszönhetően a királynéi birtokszervezetre vonatkozó adataink is látványosan megszaporodnak, már egy a korábbi eloszlási viszonyoktól jelentősen eltérő kép bontakozik ki a tárgyban. A változás kétségtelenül legszembetűnőbb, bizonyára nem a véletlenek összejátzásának nyomán előállt eleme, hogy – a keresztény, nyugati típusú monarchia 1000 táján végbement megalapítását követő legalább egy évszázadhoz képest – a királynék birtokai egyes, ráadásul igen nagy kiterjedésű országrészekben teljesen, jóformán nyomtalanul eltűntek, javarészt csak a helynévi anyagból következtethetünk egykori meglétükre, más régiókban, pontosabban hozzávetőleg hét-nyolc vármegye területén ellenben feltűnően nagy számban és sűrűségben, valóságos egybefüggő birtokfüzérék vagy fekvőségbokrok formájában találkozunk velük.

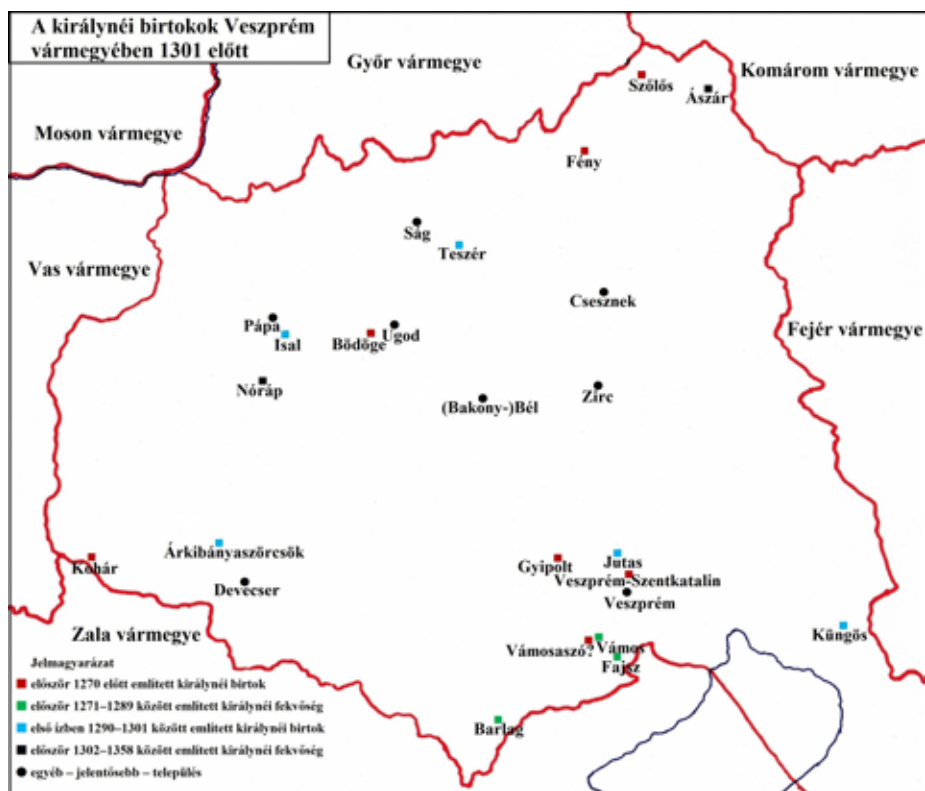
Szlavóniában, Erdélyben és Dél-Alföld meglehetősen nagy részén egyáltalán nem, vagy egy-két kivételt leszámítva, csak rendkívül szórványosan tudjuk kimutatni a királynék hajdani, 1301 előtti birtoklását, a mai Dunántúl középső, a Balatontól északra, illetve délre, nagyjából Székesfehérvár és Sárvár közé eső, észak-déli vonalú sávjában ugyanakkor legalább 60 olyan birtoktestről van tudomásunk, amely az Árpád-korban bizonyosan a királynék joghatósága alá tartozott. Ez a három vármegyét (Győrt, Veszprémet és Somogyot) teljes egészében lefedő, valamint hat vármegye (Vas, Zala, Baranya, Tolna, Fejér és Komárom) kisebb-nagyobb, a Balatonhoz legközelebbi részeire kiterjedő terület ölelte fel, illetve foglalta magába az összes korabeli ismert királynéi birtok – hozzávetőleg összesen 200 fekvőség – közel egyharmadát. A legtöbb királynéi birtoktest alkalmasint Somogy vármegyében, illetve a később abba beolvadt segesi ispán-

ságban feküdt: itt mintegy 30 falu és föld adatolható királynéi tulajdonban, de bőven, tucat feletti számban találunk birtokokat Tolnában, Zalában és Fejérben is a királyné kezén az Árpád-kor utolsó századában. Veszprém vármegyét, Tolna után a harmadik helyen, ugyanezen mennyiségi kategóriához sorolhatjuk: a megye eredeti, 1950-ig, tehát közel 1000 esztendeig fennállt határain belül 17 királynéi fekvőségről van tudomásunk, illetve hiteles forrásadatunk az Árpádok korából, míg két további birtok – egy Nóráp melletti föld és Mártonászárja – esetében, amelyeket már az Anjou-korban, 1323–1358 között említenek királynéi jószágként, legalábbis feltételezhető, hogy már az Árpád-ház fiági kihalta, 1301 előtt is – részben vagy akár egészükben – a királynéi birtokszervezet darabjai voltak.¹

Az alábbiakban e 17 földbirtok, illetőleg falu, jelesül: Árkibányaszörcsök, Szörcsök, Ászár, Barlag (Barnag), Bödöge, Fajsz, Fény, Gyipolt, Isal, Jutas, Kohár, Küngös, Szőlős, Teszér, Vámos, valamint Veszprém Szent Katalin nevű városrész-kezdeményének, végezetül pedig az ismeretlen fekvésű Vrs korai birtoklástörténetére vonatkozó ismereteinket mutatom be, az egyes fekvőségeket külön, ábécé sorrendben tárgyalva.

Az egyes birtokokkal 1220-tól kezdve találkozunk forrásainkban, elsőként a királyné – az idő szerint Jolánta, II. András második, francia származású házastársa – Fény földön lakó népeivel. A XIII. század első felében és közepén okleveleink túlnyomórészt csak említik a királynék Veszprém megyében fekvő birtokait, azok rendszerint egy-egy helyi jogvita, illetve bírói ítélet kapcsán tűnnek fel az okleveles anyagban. A század utolsó harmadában ellenben, amikor adataink szembeötlően megsokasodnak, szinte kivétel nélkül elidegenítésük, a királynék szolgálatában álló, világi és egyházi magánszemélyek javára történő eladományozásuk révén bukkannak fel a levéltári forrásainkban. Ezt az időszakot, különösen IV. László (1272–1290) és III. András (1290–1301) királyok uralkodásának 30 esztendejét a királynéi birtokállomány igen gyors és számottevő megfogyatkozása jellemezte, amelyhez az uralkodók különböző donatioi is jelentős mértékben hozzájárultak. Megyénkben 1272 dereka előtt mindössze két királynéi birtok (Vrs, illetve Küngös) eladományozásáról tudunk, míg 1273 és 1290 – IV. László elhunytá – között már öt elidegenítés adatolt, az Árpád-kor utolsó évtizedében pedig további három fekvőség (Teszér, Isal és Jutas) került ki – felségi kegynyilvánítás révén – a királynék tulajdonából. Ilyenformán 1301

¹ AO VII. 375. sz.; AO XLII. 764. sz. Vizsgálatom, mint az a tanulmány címéből is kitűnik, az 1950. évi országos közigazgatási rendezésig érvényben volt határok szerinti megyeterületre terjed ki, így tehát az akkor Zala vármegyétől Veszprémhez csatolt három járás (keszthelyi, sümegi, tapolcai), sem pedig a Vas megyétől elszakított részek (négy község) egykori királynéi érdekeltségei nem szerepelnek munkámban.

tájára az említett 17 Veszprém megyei birtok kevesebb mint fele maradt a korabeli királynék kezén, ez azonban nem jelenti azt, hogy itteni földbirtokvagyonuk is hasonló mértékben redukálódott, főként pedig, hogy veszprémi jövedelmük is nagyjából a felére a csökkentek volna, mivel a szóban forgó fekvőségek méretéről, értékéről rendkívül szórványos és meglehetősen pontatlannak látszó információink vannak. A királynéi birtokállomány fogyatkozása mellett ugyanakkor csekély mértékű birtokszerzés is történt: miként az alább olvasható, a korszak legvégén, 1299-ben Ágnes királyné – egy hatalmaskodási ügyben hozott bírói ítélet nyomán, részint vásárlás révén – szerzett meg egy értékesebb, Devecser közelében lévő földet.

Munkám során igyekeztem a fekvőségekre vonatkozó valamennyi Árpád-kori birtoklástörténeti adatot felkutatni. A vizsgálódást és a gyűjtést, tekintve, hogy nemegyszer a későbbi keletkezésű okleveles anyag is tartalmaz témánkkal kapcsolatos információkat, Zsigmond király trónra léptéig (1387) kiterjesztettem az Anjou-kor csaknem egészére is. Az egyes királynéi földek, illetve falvak

1301 előtti birtoklástörténetének részletes bemutatása és elemzése után, az adott tematikus egységet a tárgyalt fekvőség azonosítása, földrajzi elhelyezkedésének meghatározása, illetve, amennyiben elpusztult településről vagy lakatlan földterületről van szó, annak valószínűsíthető geográfiai lokalizációja zárja. Utóbbiak esetében – jobbára régészeti kutatási eredmények alapján – az egykori birtok magterülete vélelmezhető középpontjának legnagyobb plauzibilitású földrajzi koordinátáit is megadom.

Árkibányaszörcsök (*Arkybanazurchuk*) és Szörcsök (*Zurchuk*) földek

A két, egymással szomszédos föld XIII. század végi királynéi birtoklásának tényét és részleteit illetően István alországbíró 1299. július 31-én kelt ítéletlevele igazít el.² Az oklevél szerint a királyné – akkor, III. András oldalán, (Habsburg) Ágnes ült a magyar királynéi trónon – Szörcsök földbeli Árkibányaszörcsök nevű földjéről annak ottani hadakozó jobbágyságot Apor fia Zoda, és Balázs fiai, Bors és Miklós szörcsöki nemesek erőszakkal elűzték és a fekvőséget elfoglalták. Nem sokkal ezután, 1298. szeptember 15-én a nevezett hatalmaskodó nemesek rokonaikkal megtámadták a királyné Rusd fia László, Tiborc fia Dés nevű harcos jobbágyságot, illetve azok rokonait, és közülük egyeseket elfogtak, másokat tetteleg bántalmaztak, és minden náluk lévő értéküket elvették tőlük. A sértettek pert indítottak Zoda és társai ellen, amit egy viszonylag hosszabb és fordulatos eljárás végén, mivel az alperesek bűnössége többszörösen is bebizonyosodott, sőt még hamis oklevél bemutatásában is bűnösnek találtattak, megnyertek. István alországbíró Zodat és Balázs két fiát mint hatalmaskodókat, koholt iratok csalárd szándékú felhasználóit (és bár az ítéletlevél szövege nem tartalmazza, mégis bizvást hozzátehetjük: készítettőit), teljes körű jószágvesztésre és főbüntetésül: tűz általi halálra ítélte, az elkobzott birtokokat illetően pedig – a bevett joggyakorlat szerint – elrendelte, hogy azokat osszák három egyenlő részre, és abból a kétharmad neki, mint az ügy bírójának, egyharmada a királynénak, mint felperesnek jusson, végül: Árkibányaszörcsököt teljes egészében visszaadta a királynénak. Ezt követően Ágnes királyné megkérte az alországbírókat, hogy az időközben a veszprémi káptalan által 40 márkára felértékelt Szörcsök neki járó kétharmad részét adja el neki, ami nyomban meg is történt, így 1299 júliusában Ágnes a veszprémi székeskáptalan küldöttének tanúságával be is iktatták a föld egészének birtokába.

² HO VI. 445–450. o.; ÁNHO 315. sz.

István alországbíró privilegium formájában lejegyzett végzését III. András király 1300. május 27-én átírta és megerősítette hitvese számára.³ Árkibánya-szörcsök és kivált Szürcsök földek 1300 körüli története kapcsán feltétlenül érdemes megjegyeznünk: tudomásunk szerint a két fekvőség felvázolt esete az egyes egyedüli példa arra az Árpád-kor végéről, sőt talán annak egészéből, hogy valamely birtok magánszemélyek tulajdonából, bírói ítélet révén került a királyné birtokába. Másfelől Szörcsök Ágnes általi megszerzése ilyképpen a királynéi birtokállomány az 1270-es évektől felgyorsuló – vagy legalábbis a számottevő forrásbővülésnek köszönhetően jobban dokumentálható – csökkenésének-fogyatkozásának kivételes ellenpéldája.

Ágnes királyné mindazonáltal bizonyosan nem lett Szörcsök föld egyedüli birtokosa 1299 végén: a fekvőségben ugyanis Zoda rokonságából számos helybeli nemes szintén rendelkezett tulajdonrészrel, amelyek határait közös meg egyezéssel még 1288-ban rögzítették is a győri káptalan előtt.⁴ Az alországbíró határozata az ő – bizonyos Érd, Vinabur, Herrand, Sámson, Peturne fia Bencs és társaik, illetve örökösök – földjét nyilvánvalóan nem érintette, így Szörcsök az egész Árpád-korban vegyes, nemesi-királyné birtoklású jóság maradt.

A két föld minden valószínűség szerint a mai Borszörcsök falu helyén vagy keleti szélé közvetlen határában feküdt, vélelmezhető koordinátáik: ÉSz 47.1320, KH 17.4102.⁵

Ászár (*Azar*) birtok?

Árpád-kori királynéink esetleges ászári birtoklására nincs pozitív forrásadatunk, mint ahogy egyébként Ászár 1301 előtti tulajdonjogi hovatarozásáról, viszonyairól és birtoklástörténetéről sem rendelkezünk semmilyen érdemi információval. 1327-ben ugyanakkor királynéi birtokként szerepel: (Piast-Lokietek) Erzsébet királyné idevalósi – Tésen hatalmaskodó – jobbágyait és népeit említik, ilyenformán legalábbis nem kizárható, hogy egy része, vagy az egész birtoktest már régebb, akár a XIII. század óta a királynéi birtokállomány része volt.⁶

Neve után a fenti bizonytalanság miatt tettem kérdőjelet. Fekvését illetően már biztosan nyilatkozhatunk: a napjainkban Komárom-Esztergom megyéhez tartozó, Kisbér mellett fekvő Ászár községgel azonos.

³ HO VI. 460–461. o.; ÁKO II/4. 4307. sz.

⁴ ÁÚO IX. 487–488. o. A káptalani levél Szörcsök azonosítását illetően perdöntő információt tartalmaz, a szövegében szereplő helynevek, mindenekelőtt Oroszi és Doba a falu szomszédaiként való említése alapján egyértelmű, hogy csak a mai Borszörcsökkel lehet azonos.

⁵ CSÁNKI 1897. 147. o.; ILA – KOVACSICS 1964. 147. o.

⁶ DL 2441.; regesztája: AO XI. 356. sz.

Barlag (*Barlag/Borlog*) föld

A királynék itteni birtoklásáról egy bizonyos Bethe nevű királynéi szakács a Margit hercegnő életrajzát és csodatételeit vizsgáló szentszéki bizottság előtt 1276 szeptemberében tett tanúvallomásából értesülünk.⁷ A szakács származási helyét „*Barloc*” alakban írták le a jegyzőkönyvben, amit – figyelembe véve, hogy, miként alább látni fogjuk, a fekvőségben a királynéi szakácsok bizonyosan birtokosok voltak, Barlaggal azonosíthatunk. Vallomásában társadalmi helyzetére nézvést Bethe öntudatosan azt állította, hogy szabad, de hozzátette: jóllehet a királynéi szakácsok nemzetségéből való („*Ego sum liber, tamen sum de genere coquorum regine.*”). Azt utóbbi mondatrész alapján kétségtelennek látszik, hogy a szakács valójában a szolga rendű népességhez tartozott.

(Anjou) Erzsébet (Izabella) ifjabb királyné, IV. László király hitvese 1284-ben a szakácsai által lakott Barlag földet – annak hűséges szolgálataiért – Vázsony nemzetségbeli mencshelyi Buza fia Móric ispánnak és általa örökösének adományozta. Móric Lodomér esztergomi érsek rokona és officialisa volt, és a szomszédos faluból származott.⁸ Erzsébet királyné a donatiohoz hozzátette, hogy az csak a veszprémi egyház – nyilvánvalóan a Szent Mihály-székeskáptalan – és mások jogainak sérelme nélkül érvényes, ami arra utal, hogy Barlag nem volt a királyné és elődei kizárólagos tulajdonában, abban talán mások is rendelkeztek valamelyes kisebb-nagyobb birtokrészrel, vagy azt illetően addig nem realizált jogigény bejelentésével is számolni kellett.⁹ Az adománylevélbe belefoglalták Barlag a veszprémi káptalan tanúságával megállapított határait is, és a donatit még ugyanazon év júniusában IV. László király, majd 1291-ben, férje III. András meghagyásából Fenenna királyné is megerősítette. IV. László privilegiumából tudjuk, hogy Barlag földben a királyné szakácsain kívül (legalább) egy királyi udvarnoknak is volt tulajdonrésze; az uralkodó az ő – utód nélküli elhunytával – a koronára visszaháramlott földjével kiegészítette a Móricnak juttatott adományt.

Barlag valamikor 1347 előtt az ott lakó szolgálónépekkel együtt – ismeretlen módon – visszakerült királynéi tulajdonba.¹⁰ A Mencshelyi család nagy valószínűség szerint kevéssel 1317 után kihalt fiágon, így nem kizárható, hogy a királyné akkor jutott ismét Barlag föld vagy egy részének birtokába.¹¹

Barlag ma Barnag néven eredeti, XIII. századi helyén fekszik.

⁷ VPRO I. 345–346. o.

⁸ KARÁCSONYI 1995. 1044–1045. o.

⁹ A veszprémi egyház barlagi birtoklásának tényét a dömölki konvent egy 1318. júl. előtti oklevele is említi (AO V. 204. sz.).

¹⁰ AO XXXI. 61. o., 96. sz.

¹¹ KARÁCSONYI 1995. 1045. o.

Bödöge (*Budugey/Bedegey*) falu

Bödöge a királynéi jog alá való (egykori) tartozásának emlékéét IV. Béla király (1235–1270) 1243. január 29-én kibocsátott patense tartotta fenn az utókor számára. Turóc vára alatt keltezett kiváltságlevelében az uralkodó hitvese, (Las-karis) Mária Szemeny (Scemeyn) nevű aranyművesét annak fivérével, Andornokkal és két másik rokonával együtt Bödöge királynéi falu szolgálattevőinek sorából kiemelve és korábbi nem szabad állapotukból felszabadítva az ország nemesei közé emelte.¹² A település illetve a birtok neve később nem szerepel a XIII. századi forrásanyagban, és az Anjou-korban is csak 1373-ban találkozunk vele ismét, így a királynék helyi birtoklásának részleteiről és megszüntéről semmit sem tudunk.

Bödöge minden bizonnyal a mai Homokbödögével azonosítható, annak keleti határában, a falu központjától kb. 800 m-re az Öreg-Séd tulsó, keleti partján feküdt. Centrumának valószínűsíthető földrajzi koordinátái: ÉSz 47.3042, KH 17.5987.¹³

Fajsz (*Fayz*) falu és föld

Fajsz faluban, hasonlóan a királynéi joghatóság alá tartozó legtöbb birtokhoz, a királyné mellett a királynak, a veszprémi káptalannak és világi magánszemélyeknek is voltak kisebb-nagyobb hányadot kitevő tulajdonrészei, ami jelen település esetében a zavaros birtokjogi helyzetet az is bonyolította, hogy a fekvőségben a hercegség, azaz a mindenkori uralkodó öccse esetleg apai unokafivére is rendelkezett földekkel és lakosokkal.¹⁴ A királyné fajszi érdekeltségéről IV. László egyik 1275-ben kelt kiváltságleveléből van tudomásunk: az uralkodó – ottani földjeikkel egyetemben – egy királyi fegyvernöki jobbágy, két királyi fegyvernök-szolga és három hercegi jobbágy mellett a királyné tárnokainak Mikó és Mihály nevű jobbágyait, valamint Dama, Damján, Dapsa és Kázmér királynéi jobbágyokat is Pál veszprémi prépostnak adományozta.¹⁵

A kegnyilvánítás az északnyugat felől szomszédos Vámos falu bizonyos, nemkülönben megnevezett királynéi conditionariusaira és azok földjeire is kiterjedt, így a király egyébként római jogi (azaz mai értelemben polgári jogi) és doktori címet viselő klerikusa igen szép fekvőséggel gazdagodott.¹⁶ Fajsz a ki-

¹² PJT 47-48. o., fordítása uo. 48-50. o., Szemeny mesterre: WEISZ 2010. 84. o.

¹³ CSÁNKI 1897. 221. o.; ILA – KOVACSICS 1964. 202. o.; DAX – ÉRI – MITHAY – PALÁGYI – TORMA 1972. 114. o.

¹⁴ KARLINSZKY 2013. 153. o.

¹⁵ VVOP 139–140. o. (81. sz.); ÁKO II/2–3. 2639. sz.

¹⁶ Pál életére: KOSZTA 2009.

rállynét illető egyéb birtokrészei valószínűleg 1290 dereka előtt – a jelek szerint maradéktalanul – világi magánszemélyek vagy a veszprémi székeskáptalan tulajdonába kerültek. (Ifjabb) Erzsébet királyné ugyanis vélhetően 1289–1290 folyamán Rád nembeli Benedek veszprémi püspök és királynéi kancellárnak is adományozott Fajszban egy földet, amely azonban eredendően nem az ő joghatósága alá, hanem a hercegséghez tartozott. Az erről szóló eredeti, patens formában kiállított oklevél nem maradt fenn, azt csak III. András 1294. áprilisi keltű megerősítő privilegiuma említi, amelyből azt is megtudjuk, hogy Benedek püspök Erzsébet általi megjutalmazásakor Fajszban a veszprémi káptalani testületnek és a helybeli nemeseknek is volt valamennyi tulajdonrésze, és területét az érintettek – a hercegi joggal együtt – osztatlanul és elegeyesen birtokolták.¹⁷ Erzsébet királyné utóbbi fajszi donatioja – már amennyiben III. András 1294. évi kiadványának fenti adata nem tévedésen alapul – ismereteim szerint egészen egyedülálló jelenség az Árpád-kor és a későbbi időszakok királynéi kegynyilvánítási gyakorlatában, arra ugyanis nem ismerünk más példát, hogy egy magyar királyné a hercegi magántulajdon és joghatóság részét képező fekvőséget eladományozott volna.

Fajsza a mai Veszprémfajsszal azonos.¹⁸

Fény (*Fen, Fenu*) föld

A királyné itteni népeit először Szák nembeli Barc fia Miklós nádor és soproni ispán egy 1220-ban kelt oklevele említi.¹⁹ Az ítéletlevélből megtudjuk, hogy Fény földet a királyné népei a királyi udvarnokokkal, a veszprémi várnépekkel, valamint a szentmártonhegyi (ma nevén pannonhalmi) Szent Benedek-rendi monostorral közösen, osztatlan és elhatárolatlan tulajdon formájában birtokolták, amelynek harmada eredendően, azon felül pedig két ekealji földterület – egy későbbi magánadomány révén – a bencés apátságot illette meg, ezt azonban előbbiek tagadták. Heidrik ispán és más személyek a Szent Márton egyház igaza mellett tanúskodtak, mire nádor esküre kötelezte a kolostor apátját (Urost) és szerzetestársait, de a másik fél képviselői ekkor váratlanul peren kívüli meg egyezést javasoltak, és végül abban állapodtak meg, hogy az említett két ekényi földön kívül Fény birtok az ottani berkek és erdők nélküli – azaz feltehetőleg a művelés alatt álló földtulajdon – negyed részét, egy nyolc ekealjra becsült területet átadnak a szentmártonhegyi egyháznak. A szóban forgó birtokrészek kijelölése és elhatárolása ugyanekkor meg is történt, de néhány évvel később,

¹⁷ ÁHHKO 235. sz.; ÁKO II/4. 131. o. (3968. sz.)

¹⁸ ÉRI – KELEMEN – NÉMETH – TORMA 1969. 257–258. o.

¹⁹ PRT I. 647–648. o., regesztája: uo. 647. o.; ÁNHO 8. sz.

1226-ban a Fényben lakó királyi udvarnokok ellenszegülvén a nádori ítéletnek, a határjeleket lerombolták és perbe idézték a nádor székbe épp a mondott évben visszatérő Miklós előtt. Az ügy kapcsán keletkezett újabb, 1226-ban kiadott nádori oklevél csak a királyi udvarnokok hatalmaskodásáról és középkori jogi műszóval élve: patvarkodásáról, azaz megalapozatlan perújítás-kezdemenyezéséről szól, a fényi királynéi népekről és Veszprém vár helyi szolgálmányosairól nem tesz említést, alighanem amiatt, mert ők valóban nem vettek részt az udvarnokok meggondolatlan akciójában. Ha valóban így volt, nagyon jól tették, Miklós nádor ugyanis gyorsan és erélyesen lezárta az ügyet: a földet visszaadta Uros apátnak és szerzetestársainak, a királyi udvarnokokat pedig szolgák – kötelező, alávetett jogállásukat nyilvánvalóvá tevő hajviselete – módjára, félig megnyíratta.

A birtokot Erdélyi László az egykor Veszprém, ma Győr-Moson-Sopron vármegyéhez tartozó Sikátor faluval azonosította, Csánki Dezső pedig az attól délnyugatra fekvő Fenyőfő és Bakonytamási tájkára helyezte.²⁰ Meglátásom szerint Erdélyi lokalizációs javaslata járhat közelebb a valósághoz, és Fény részint a mai Lázi délkeleti határában, a falu központjától másfél km-re feküdt Fenyés-földdel volt azonos, olyképpen, hogy más részei főként attól keletre, a mai Bakonybánk felé terültek el. Az egykori Fény birtok nagyjából középső vélelmezhető földrajzi koordinátái: ÉSz 47.4540, KH 17.8510.²¹

Gyipolt (*Gypolt*) falu

A királyné Gyipolt falubeli birtoklásáról Gyl fia Péter királynéi tárnokmester 1238. júniusi okleveléből értesülünk. Eszerint a tárnokmester, valamint Miklós királyi alországbíró színe előtt a királyné Gyipolt faluba való – Scumoro és Vásárd nevű – tárnokai a maguk és társaik nevében a zirci apátság Menyeka nevű falujának lakóival folyó perükben akként megegyeztek, hogy a királynéi tárnoki népek Menyeka határában kilenc hold földet átengednek az ottani apátsági népeknek.²² Gyipolt minden bizonnyal határos volt Menyekával, az előbbi fekvéséről azonban megnyugtatóan nem tisztázott, elsősorban amiatt, mert később nem találkozunk vele forrásainkban; alighanem már a XIII. század második felében elnéptelenedett, és a szomszédos birtokokba olvadt.²³ Gyipolt faluban az oda valósi nemesek és 1235 óta a veszprémi székeskáptalan tagjai is rendelkeztek egy birtokrésszel, azaz a királynék e fekvőségben sem voltak ki-

²⁰ PRT I. 253. o.: 6. jegyz.; CSÁNKI 1897. 230. o.

²¹ DAX – ÉRI – MITHAY – PALÁGYI – TORMA 1972. 140. o.

²² VVOP 99–100. o. (49. sz.)

²³ HUNGLER 1988. 93–94. o.; KARLINSZKY 2013. 158. o.

zárólagos tulajdonosok.²⁴ Menyeka Bánd területén, annak délkeleti határában, Márkó központjától kb. egy km-re délre feküdt (ma Menyেকে-tanya). Gyipolt a legvalószínűbbnek ítéltető lokalizációs javaslat szerint a mai Márkó déli végétől mintegy 500 méterre délre, a Márkói-patak bal, illetve a Séd északi partján terült el, földrajzi koordinátái: ÉSz 47.1132, KH 17.8226.²⁵

Isal (*Isay*) föld

Isal Veszprém vármegyei földdel első ízben mindjárt elidegenítéskor, Fe-nenna királyné, III. András első hitvese 1295. szeptember 8-án kelt patensében találkozunk.²⁶ Pápa mellett fekvő földjét – bevett szokás szerint valamennyi tartozékával és haszonvételével egyetemben – a királyné devecseri Emych fia Márton alországbírónak adományozta el, megemlítve, hogy a birtokon egykor királynéi tárnokok éltek, azaz, jóllehet szó szerint nem mondja, Isal minden bizonytalannal akkor már teljesen lakatlan volt. A donatioról privilegialis formában kiállított nem maradt fenn, csakúgy, mint Márton egy másik Fe-nenna királynétól kapott, a közeli Teszér földre vonatkozó adománya esetében. Ennek oka talán az lehetett, hogy a lengyel származású királyné igen rövid időn belül, 1296 január közepe előtt meghalt, és 1297. december 28. után – élő személyként – Márton sem tűnik fel forrásainkban, alighanem, mert ő is elhunyt.²⁷ Tényleges isali birtoklása, főként pedig, hogy utódai megörökölték tőle a fekvőséget, mindenképp kétséges, tudniillik az 1320-as évek elején, akkori eladományozásáig, Isal újfent mint királynéi birtok szerepelt.²⁸

Isal föld Pápa város napjainkban déli szélén, illetve határában, a Tapolca két partján terült el, vélelmezhető közepének földrajzi koordinátái: ÉSz 47.2990, KH 17.5040.

Jutas (*Jutos, Jwtas*) föld

Jutas birtok a Magyarország bármelyik részén elterülő fekvőségek zöméhez hasonlóan, több tulajdonos kezében volt a kora középkorban. A XIII. század második felében legnagyobb birtokrészrel alighanem a helybeli nemes-ség rendelkezett, de a veszprémi Szent Mihály káptalan mellett a királyné is tulajdonolt egy kisebb, a nemesek együttes földterületétől vélhetően némileg

²⁴ SOLYMOSI 2006. 153–155. o.; KARLINSZKY 2013. 158. o.

²⁵ ÉRI – KELEMEN – NÉMETH – TORMA 1969. 129. o.

²⁶ HO VII. 242–243. o.; ÁHHKO 274. sz.

²⁷ LENKEY – ZSOLDOS 2003. 197. o.; Márton alországbíró pályarajza: SZŐCS 2015.

²⁸ AO IX. 304. sz.

elmaradó birtokrészt Jutasban.²⁹ Késő Árpád-kori királynéink jutasi érintettségéről a korszakban mintegy szokványosnak nevezhető módon, a birtok eladományozása révén értesülünk. Erre Jutas esetében 1290-ben került sor: (Anjou) Erzsébet ifjabb királyné egyik utolsó felségi kegynyilvánítása keretében – szabad rendelkezési joggal a fellett, valamennyi tartozékával, úgymint: szántóival, kaszálóival, malmaival és cserjéseivel egyetemben – klerikusának, Pál óbudai éneklőkanonoknak juttatta a fekvőséget.³⁰ Az eredeti formájában megőrződött privilegium szövege azt is elárulja, hogy birtok a jutasi nemesek földjei között terült el, és a királyné köznyelven kendbocsárnak nevezett conditionariusai éltek és laknak rajta. Pál kérésére Jutas eladományozása tíz esztendőn belül több ízben is hivatalos és jogszerű megerősítés nyert: 1291. június elején III. András és még ugyanazon év folyamán első hitvесе, Fenenna királyné írta át és hagyta jóvá, majd 1299. december 18-án András második házastársa, Ágnes királyné is átírta és megerősítette Fenenna kiváltságlevelét.³¹ Ágnes privilegiumában egyidejűleg hozzájárult, hogy az adományos éneklőkanonok, élve rendelkezési jogával, Jutast, pontosabban annak általa birtokolt részét a veszprémi káptalan-nak adhassa.

Jutas a mai Jutaspuszta (Veszprém legészakabbi településrésze) helyén terült el.³²

Kohár (*Kohar*) föld

Kohár legkésőbb az 1260-as évek eleje óta tartozott a királynéi birtokszervezethez. A királynék itteni birtoklására az első adatok 1265-ből, illetőleg 1266-ból ismertek: (Laskaris) Mária sajnos csak tartalmi átírás formájában ránk hagyományozódott oklevelei szerint a királyné hét kohári szakácsát – addigi szolgarendű állapotukból – a királynéi szakácsok jobbágyainak sorába emelte.³³ Az első két szakácsjobbágyi jogállásra emelt személy, Iwachin fia János és testvére, Egyed, István vasvári ispán előterjesztésére, míg társaik, Dénes és annak Bense, Bodur,

²⁹ VVOP 123–124. o. (68. sz.), 124–125. o. (69. sz.), 128–129. o. (74. sz.), 166–167. o. (105. sz.), 168–170. o. (107. sz.); HUNGLER 1988. 94–95. o.

³⁰ VVOP 155–157. o. (97. sz.); ÁHHKO 241. sz.; KARLINSZKY 2013. 161. o. Pál ugyanekkor tájt királynéi alkancellár is volt: az óbudai éneklőkanonokságban 1285–1297 (DL 42 025.; BTOE I. 321–322. o.), míg (ifjabb) Erzsébet királyné alkancellárjaként 1285–1289 között (ZSOLDOS 2011. 117. o.) mutatható ki.

³¹ ÁKO II/4. 43–44. o. (3724. sz.); VVOP 159–160. o. (101. sz.); ÁHHKO 259. sz.; VVOP 174–175. o. (112. sz.); ÁHHKO 279. sz.

³² ILA – KOVACSICS 1964. 208. o.

³³ ÁHHKO 54. o. (64. sz.), 56. (69/a és b sz.) A korabeli magyar nyelv a szakács foglalkozásnévre a horo/huro szót használta (FUTAKY 1991. 192–193. o.).

Pouka és Butel nevű fiai Anna macsói és boszniai hercegnő, Mária királyné leánya, valamint a hercegasszony fiai, Mihály és Béla hercegek kérésére – érdemdús szolgálataik elismeréseként – részesültek a királynéi kegyben.

Négy évvel később már a fekvőség elidegenítéséről hallunk: IV. László 1274 júliusában – felesége, Erzsébet királyné hozzájárulásával – Emych fia devecseri Márton ispánnak adományozta, akinek az előnevét kölcsönző birtoka határos volt Kohárral. A királyi kiváltságlevél a kapott jószág határainak leírását is tartalmazza, és az is kitűnik belőle, hogy abban a királynak, más magánszemélynek vagy az egyházaknak nem volt tulajdonrésze.³⁴ Kohárral való megadományozásáról Erzsébet (Izabella) ifjabb királyné is kiállított egy oklevelet Márton részére, erről azonban csak Fennena királyné azt megerősítő, 1294-ben kelt, de szintén nem eredeti formában, csak egy 1351. évi tartalmi átírásban fennmaradt országbírói kiadványból tudunk.³⁵ Mivel Fennena királyné kiváltságlevele Erzsébeté mellett hivatkozik IV. László király Márton javára kelt, saját kiadványával megegyező tárgyú privilegiumára is, amely minden valószínűség szerint azonos az uralkodó 1274. júliusi oklevelével, nyilvánvalóan azt követően, talán csak kevéssel azután, még ugyanabban az esztendőben kelt. A donatit IV. László király oklevele teljes szövegének átírásával 1291 második felében III. András szintén megerősítette Márton kérésére, amit aztán három évvel később házastársa említett megerősítő oklevele követett az akkor már alországbíró nemes számára.³⁶

Kohár a mai Zalaszegvár területén, a falu központjától két km-re északkeletre, Kisberzsény irányában feküdt, magjának valószínűsíthető koordinátái: ÉSz 47.1086, KH 17.2450.³⁷

Küngös (*Kyngus*) föld

Küngös földben a királynéknak alkalmasint 1287-ig volt tulajdonrésze. A föld birtoklásában – nem egyértelműen megállapítható mibenlétű szolgálatra kötelezett conditionariusai révén – a királyné a király és hercegség lovásznépeivel, valamint két társasegyházzal, a székesfehérvári és a veszprémi káptalannal osztott. A fekvőség a királyi joghatóság alá tartozó részét, minden bizonnyal a királynéi és hercegi birtokrészekkel egyetemben, gyaníthatóan körülbelül két esztendei egyeduralma idején (1270. május 2/3.–1272. augusztus 6.), vagy esetleg néhány évvel korábban V. István király adományozta el Gut-Keled nembeli

³⁴ ÁKO II/2–3. 94–95. o. (2517. sz.)

³⁵ ÁHHKO 273. (160., 272. sz.)

³⁶ ÁKO II/4. 61. o. (3767. sz.)

³⁷ CSÁNKI 1897. 239. o.; ILA – KOVACSICS 1964. 232. o.; BAKAY – KALICZ – SÁGI 1970. 268. o.

Kozma fia Kozmának.³⁸ A Küngös földre vonatkozó donatioról V. István felesége, (Kun) Erzsébet királyné is kiállított egy kiváltságlevelet Kozma részére, de annak keltét, lévén, hogy kiadványa emlékét férje privilegiumához hasonlóan nemkülönbön csak egy alább tárgyalt 1299. szeptemberi nádori oklevél szerfellett szűkszavú, a datatitot nem közlő említése tartotta fenn, szintén nem ismerjük.³⁹ Erzsébet adománylevele kibocsátásának időpontja a férje által ugyanezen tárgyban kiadott oklevél kelténél is bizonytalanabb kérdés, V. István egyeduralma időszaka és az 1272 augusztusa utáni évek, akár 1287–1288-ig bezárólag, egyaránt szóba jöhetnek, ugyanakkor IV. Béla uralkodása utolsó éveinek alighanem kisebb a valószínűsége.

Kozma 1287. szeptember 3-án IV. László királytól is adománylevelet kapott Küngös föld birtoklására.⁴⁰ A király patenséből kiderül, hogy a királyi, királynéi és hercegi népek birtokrészei nem voltak egymástól elhatárolva, azaz a művelésbe vont és a legeltetésre kijelölt földeket alighanem közösen, régebb óta fennálló együttműködésben használták. Bizonytalanabb kérdés, hogy a királynéi szolgáltatónépek melyik szervezeti-foglalkozási csoportjához tartozó conditionariusok éltek és birtokoltak Küngösön. IV. László adománylevele alapján elsősorban, hangsúlyozottan feltételesen, lovászokra indokolt gondolnunk. A donatio hatálya a két kanonoki testület küngösi tulajdonára értelemszerűen nem terjedt ki, az uralkodó ennek tekintetében világosan nyilatkozik is oklevelében.

Kozma a fenti királyi és királynéi kiváltságleveleken túl (Anjou) Erzsébet (Izabella) ifjabb királynétól, IV. László hitvesétől is nyert egy birtokadományozó oklevelet Küngöst illetően, majd azt III. András királynál is sikerült kieszközölnie, nála két alkalommal is.⁴¹ (Ifjabb) Erzsébet és III. András ezen oklevelei szintén nem őrződtek meg, Kozma iránti kegynyilvánításukról a már említett 1299. évi nádori kiadvány tesz említést, fájdalomkra keltük megjelölése nélkül. Az adományos abbéli szembeötlő igyekezete, hogy Küngös zavartalan birtoklását minél erősebben és szilárdabban bebiztosítsa a saját maga és örökösei számára, roppant hasznosnak bizonyult. 1299. augusztus utolsó napjaiban, esetleg szeptember legelején ugyanis, a székesfehérvári országgyűlés alkalmával a királyné – akkor (Habsburg) Ágnes – küngösi népei közé tartozó Ine, Jakó és Jurk fia

³⁸ HO VII. 281–282. o. (281.); ÁKO II/2–3. o. 2283. sz.

³⁹ HO VII. 281–282. o. (281.); ÁHHKO 154. sz.

⁴⁰ ÁKO II/2–3. 385. o. (3459. sz.)

⁴¹ HO VII. 281–282. o. (281.); ÁKO II/4. 4266., 4267. sz.; ÁHHKO 246. sz. Erzsébet (Izabella) királyné oklevele csaknem bizonyosan 1290 decembere előtt kelt, akkor ugyanis már új királynéja volt az országnak, és a július derekán megözevgyült Erzsébetnek jogait és birtokait át kellett adnia neki (LENKEY – ZSOLDOS 2003. 125. o., 162–163. o.; ZSOLDOS 2005. 192. o.)

István a király és az országnagyok előtt azzal vádolta meg Kozmát, hogy jogsértő módon elfoglalta úrnőjük küngösbeli, nekik régtől fogva lakóhelyül szolgáló földjét. A panaszt az uralkodó rendelkezése nyomán Aba nembeli Omodé nádor, Ákos nemzetségbeli Ernye fia István országbíró, Kán László erdélyi vajda és több más báró helyben és azonnal vizsgálta ki, és mivel Kozma bemutatta nekik a fenti, V. István, IV. László és III. András királyoktól, illetve az idősebb, valamint az ifjabb Erzsébet királynéktól származó, minden gyanútól maradéktalanul mentes okleveleket (ezek közül IV. László levele és III. András két kiadványa patens, míg a többi irat állítólag privilegium volt), amelyek bizonyító erejű tartalmának a királyné nevezett szolgálmányosai nem mondtak ellent, Küngöst meghagyták Kozma birtokában.⁴² A szerfelett illusztris tagok alkotta bírói tanács ítéletét, az ügyben örökös hallgatást parancsolva a királynéi népeknek, szeptember 5-én – a szokásoknak megfelelően – a nádor foglaltatta írásba.

Küngös föld minden valószínűség szerint – a ma is Veszprém vármegyéhez tartozó – Küngös község területén, a falu helyén, vagy esetleg annak közvetlen közelében terült el.⁴³

Szőlős (*Zeulus*) falu és föld

A királyné szőlősi birtoklásáról, pontosabban annak helyi népeiről két sajnos keltezetlen, de közel egykorú, 1234–1240 közé datálható okleveles forrásból értesülünk. Apa ispán fia Mihály és hét társa, Győr és Komárom vármegyei nemesek kiadványából megtudjuk, hogy Szőlős föld birtokosai, a szentmártonhegyi bencés apátság és a templomos rend magyarországi nagymestere megbízásából mint fogott bírák elvállalták az említett fekvőség birtoklása körüli jogvita rendezését, illetve annak felosztását. A 40 fűkötélre becsült földből először a királyné népeinek a részét akarták leválasztani, egy hat fűnyi, azaz az egész birtok három huszadát kitevő birtokrészt, annak kijelölése és elhatárolása azonban elmaradt, mert a templomosok előljárója egyszer sem jelent meg a felosztásra kitűzött időpontokban és egyértelműen akadályozta a per kompromisszumos lezárását. A fogott bírák így végül nem tudtak döntést hozni és kénytelenek voltak felfüggeszteni az eljárást. Másik forrásunk, Albeus nyitrai főesperes a szentmártoni

⁴² HO VII. 281–282. o.; ÁNHO 300. sz. Úgy tűnik, Kozma jó előre tudott róla, hogy a királynéi népek az országgyűlésen perbe akarják idézni Küngös birtoklása tárgyában, az ugyanis, hogy maga is jelen volt a gyűlésen és oda magával is vitte okleveleit, így lényegében a per megkezdésének pillanatában azonnal be tudta mutatni azokat, egyértelműen erre utal. Érdemes megjegyeznünk még, hogy Omodé nádor kiadványa IV. László oklevelét privilegiumnak mondja, ami kézzelfogható tévedés.

⁴³ ILA – KOVACSICS 1964. 238. o.

monostor birtokairól és szolgálonépeiről vélhetően 1237 és 1240 között készített összeírása megerősíti és némileg pontosítja a királyné szőlősi birtoklására vonatkozó fenti adatokat. A conscriptio szerint Szőlős birtokhoz tíz ekealjnyi föld tartozott és annak egy tizede volt a királynéi népeké. Az ügy fejleményeiről nincs tudomásunk, mint ahogy a szőlősi királynéi népekről sem hallunk később.

Szőlős elhelyezkedését Erdélyi László későbbi oklevelek alapján megnyugtatóan tisztázta: eszerint a birtok az egykor Veszprém, ma Komárom-Esztergom vármegyéhez tartozó Bársonyos falu területén, annak valószínűleg északnyugati határában feküdt.⁴⁴ Lehetséges ugyanakkor, hogy a XIII. század első felében Szőlős és környéke nem Veszprém, hanem Győr vármegye részét képezte, az ugyanis, hogy a birtokvita rendezésére az utóbbi és Komárom megye nemeseit kérték fel, és az eljárásban veszprémi illetőségű személyek nem szerepeltek, hátróztan azt sejteti, hogy Szőlős akkoriban Veszprém északkeleti határában túl, Győr megyébe esett, vagy legalábbis oda sorolták.⁴⁵ Az egykori birtok centrumának vélelmezhető koordinátái: ÉSz 47.5260, KH 17.9010.

Teszér (*Thezar*) föld

Teszér föld egykori királynéi birtok voltára csupán egyetlen forrásadattal rendelkezünk. Fenenna királyné évszámmegjelölés nélkül, de bízvást 1293 és 1295 közöttre datálható, húsvét nyolcada utáni kedden, Budán kelt mandatumában megparancsolta Lampert fia Pál ispánnak, hogy amennyiben az ellen senki sem jelentene be tiltakozást – devecseri Emych fia – Márton alországbíró iktassa be Pápa melletti Teszár nevű királynéi földjének birtokába, ha pedig bárki részéről lenne ellentmondás, azt/azokat színe elé alkalmas időpontra idézze meg.⁴⁶ Teszér a XIV században már nem bukkan fel a királynéi birtokok sorában, ám ez, főként, mivel csak a parancslevél kiadásáról tudunk, adománylevél (patens vagy privilegialis) esetleges kibocsátásának nincs nyoma az ügyben, ráadásul a királyné 1295 vége táján meghalt, természetesen korántsem jelenti azt, hogy Márton valóban birtokba vette a fekvőséget.⁴⁷

A föld elhelyezkedése ellenben csaknem teljes bizonyossággal megállapítható: minden valószínűség szerint a mai Pápateszér község lakott részén, vagy közvetlen határában terült el.⁴⁸

⁴⁴ PRT I. 262–263. o.

⁴⁵ Győrffy György mindazonáltal Árpád-kori történeti földrajzában a birtokot sem Győr, sem Komárom vármegye települései között nem szerepelteti.

⁴⁶ PJT 77. o.; ÁHKKO 275. sz. Keltére uo.

⁴⁷ ZSOLDOS 2003. 197. o.

⁴⁸ ILA – KOVACSICS 1964. 328. o.; DAX – ÉRI – MITHAY – PALÁGYI – TORMA 1972. 214. o.

Vámos/Vámosaszó (Wamus/Wamuso) falu

Vámos birtok határain belül a királynék jelentősebb tulajdonrészrel rendelkeztek az Árpád-korban, de ott sem számítottak kizárólagos birtokosnak, mivel a fekvőségben több helyi és környékbeli nemes, a veszprémvölgyi cisztercita nőkolostor és a veszprémi püspökség, illetve székeskáptalan is szerzett vagy kapott földeket a XIII. század közepéig.⁴⁹ A királynék – minden kétséget kizáróan akkor már százados múlta visszatekintő, talán I. (Szent) István uralkodása idején (997/1000–1038) kezdődött – vámosi, pontosabban vámosaszói birtoklására az első pozitív forrásadatunk az 1260-as évek második feléből ismert. István ifjabb király (a későbbi V. István) – az oklevél datatioja szerint 1266-ban, valójában azonban nagy valószínűség szerint – 1267-ben mások mellett összesen 18 vámosaszói királynéi szolgálmányost: négy tárnokjobbágyot, tíz harcos jobbágyot, továbbá négy szakácsot földjükkel együtt kivett addigi állapotukból, megígérvén, hogy egyeduralomra jutva, majdan a királyi szerviensek közé emeli őket.⁵⁰ Az isaszegi csatában, valamint a kunok elleni hadjárat során tanúsított érdemeikért megjutalmazott királynéi conditionariusokon kívül István öt, nemkülönben Vámosaszón lakó királyi pohárnokot is megjutalmazott ugyanezzel a kegyvel, a földben tehát a királynak is volt valamekkora birtokrésze. Az ígéretből a jelek szerint semmi sem valósult meg, sőt, 1275-ben IV. László – fajszi királyi és hercegi szolgálmányosokkal együtt – más Vámos falubeli királynéi conditionariusok között azon két tárnokot, négy szakácsot és hét harcosjobbágyot is Pál veszprémi prépostnak adományozta földjeikkel egyetemben, akik atyja említett oklevelében mint megnevesítendő személyek név szerint szerepeltek.⁵¹ A királynéi népek érintettjeinek ezen névsora csupán tehát annyiban tér el az 1266/1267. évi kiadványban olvashatóétól, hogy a tárnoki jobbágyok esetében két fővel, a hadakozó jobbágyok körében pedig hattal kevesebb emberrel találkozunk, ugyanakkor megneveznek egy ott nem említett személyt is. IV. László adománya – az így a remélt nemesi sor helyett magánföldesúri joghatóság alá került conditionariusoké mellett – bizonyára (ifjabb) Erzsébet királyné tetszésével sem találkozott, vámosi birtoklása ellenben nem ekkor ért véget. IV. László hitvесе ugyanis valamikor – alkalmasint néhány hónappal vagy évvel – 1290 májusa előtt maga is adományt tett a fekvőségre vonatkozólag, jelesül: tárnokai Zala vármegyei

⁴⁹ VVOP 62–63. o. (20. sz.); 102–103. o. (52. sz.); 178–180. o. (114. sz.); ÁKVPO 131–132. o. (73. sz.); VERESS – HUDI – ÁCS – PALÁGYI 1994. 55–58. o.; WEISZ 2013. 418–419. o.

⁵⁰ CDH IV/3. 346–347. o. Az oklevél valószínűsíthető keltére: BÁCSATYAI 2020. 1059–1061. o.

⁵¹ VVOP 139–140. o. (81. sz.); ÁKO II/2–3. 2639. sz.; VERESS – HUDI – ÁCS – PALÁGYI 1994. 56. o.

Lovas nevű faluját, szakácsai Vámos falujával együtt adta lovászmesterének, Szécs nembeli Mikó fia Mikónak.⁵² Az adományt Mikó egy sajátos csereügylet folytán, egy másik, kényszerűségből visszavont kegynyilvánítás ellentételezésésként kapta; a királyné ugyanis eredetileg a szintén zalai Szentvidkállya és Csicsonívegy falvakat juttatta Mikónak, azok azonban, mint kisvártatva kiderült, a veszprémi egyház tulajdonában álltak, ezért az adományt hatálytalanították és Erzsébet a két fenti fekvőséggel kárpótolta udvari főemberét. Az új donatioról nem maradt fenn oklevél; és lehetséges, hogy azt nem is foglalták írásba; Mikó megadományozásáról Rád nembeli Benedek veszprémi püspök, az egész történetet elbeszélő, 1290. májusi kiadványából értesülünk. Benedek oklevele Lovast és Vámosot falunak nevezi, de nem külön-külön, hanem egybevonva azokat („*duas villas reginales*”), ugyanakkor, mint láttuk, a Veszprém megyei fekvőségben a királyné csak résztulajdonos volt, ezért felmerülhet, hogy a püspök előbbi vagy utóbbi birtok esetében nem egészen pontosan fogalmazott, azaz az adomány valójában legfeljebb a falu egy részére, vagy – sokkal inkább – bizonyos vámosi földterületekre vonatkozott.⁵³ Elképzelhető, sőt szerfelett valószínűnek látszik, hogy végül Lovas és Vámos sem kerültek Mikó tulajdonába: 1305 végén lejegyzett végrendeletében, jóllehet gondos részletességgel veszi számba javait, és még szolgáliról is név szerint rendelkezik, a két birtokról nem tesz említést.⁵⁴ Vámoson, neve alapján, gyaníthatóan legalább a XIII. század közepéig vámszedőhely működött, ahol útvámost szedhettek. A vámból származó bevételek alighanem a királynét illette meg.⁵⁵

Vámos a mai Nemesvámos község területén, alighanem a falu helyén feküdt, Vámosaszó pedig annak közvetlen közelében kereshető.⁵⁶ Vámosaszót V. István oklevele falunak nevezi, későbbi felbukkanásaikor, 1271-ben viszont völgynek mondják, majd 1295-ben, amikor egy megyebeli személy vámosi nemesektől három és fél holdat megvásárolt a területéből, nem jelölik meg a birtok mibenlétét.⁵⁷ A veszprémi káptalan 1271. évi és 1295-ben kelt bizonyosságleveléből kitűnik, hogy Vámosaszón világi birtokosok is rendelkeztek, vélhetően korántsem

⁵² ÁKVPO 138. o. (79. sz.); ÁHHKO 336. sz. Mikó mesterre, aki nem mellesleg Barlag korabeli birtokosa, menchelyi Buza fia Móric veje volt: TÓTH 2011. 37–40. o.; ZSOLDOS 2011. 337. o.

⁵³ WEISZ 2013. 418–419. o.

⁵⁴ AO I. 788. sz.; TÓTH 2011. 39. o.

⁵⁵ WEISZ 2013. 418–419. o. Amennyiben Vámoson valóban volt az Árpád-korban szárazvámszedés, figyelembe véve Veszprém melletti fekvését, elég szép bevételt termelhetett birtokosa számára.

⁵⁶ CSÁNKI 1897. 258. o.; ILA – KOVACSICS 1964. 292. o.; ÉRI – KELEMEN – NÉMETH – TORMA 1969. 146. o.

⁵⁷ GUTHEIL 2007. 56–58. o. (27. sz.); ÁÚO V. 138. o.

elhanyagolható tulajdonrészsel, és még a század legvégén is többüknek volt ott kisebb-nagyobb fekvősége. A birtokkal később találkozunk az okleveles anyagban, feltehetőleg Vámosba olvadt. Mivel az aszó köznév a középkori magyarban kiszáradt, vagy legalábbis állandó vízfolyás nélküli völgyet jelentett, leginkább talán a Nemesvámos nyugati határában, a Bagó-hegy nyugati oldala mentén húzódó Szőce-völgygel azonosítható.

Veszprém-Szent Katalin városrész (*vicus Sanctae Catharinae*)

A magyar uralkodók házastársai legkésőbb a szent Istváni államalapítás, illetve egyházszervezés kora, gyaníthatóan már a veszprémi püspökség 1001 körül történt megalapítása óta rendelkeztek birtokokkal Veszprém vára az azt közvetlenül környező települések területén. Nem igazolható történelmi vélekedés szerint legkésőbb a IX. század utolsó harmadától a veszprémi vár – és talán a hozzá tartozó igen tekintélyes birtokszervezet – felett már a törzsszövetségi magyar állam nagyfejedelmnei is joghatóságot gyakoroltak, és a vármegyének nevet adó erősség Sarolt, Géza nagyfejedelem (gyaníthatóan nem egyetlen) feleségének egyik állandó szálláshelye és egyben talán birtoka volt.⁵⁸ Kora középkori királynéink veszprémi birtoklására az első vitán felüli adatot a helyi Szent Mihály-székeskáptalan egyik 1237. évi privilegiumában találjuk, amelynek szövege szerint amikor Favus veszprémi főesperes a vár alatti előtelepülések területén – Szent Tamás-mező mellett, továbbá a Szent Miklós és a Szent Mihály plébániák közelében – több ingatlant megvásárolt bizonyos Mikse fia Balázs veszprémi klerikus özvegyétől és fiától, a szerződéskötetésnél a királyi várjobbágyok és udvarnokok, a hercegség pohárnokai mellett a királyné Tekes, Geus és Syk nevű népei is jelen voltak.⁵⁹ Megjelenésükre minden bizonnyal telekszomszédi vagy területhatárosi érintettségük okán került sor. A legvalószínűbb eshetőség, hogy a későbbi – a vártól északnyugatra, a Séd bal partján elterülő – Szent Katalin városrészben laktak, ez a legalább 10–13 holdnyi terület ugyanis a kezdetektől a XIII. század második feléig a királynéi birtokállomány részét képezte. A középkori forrásokban gyakran Szent Katalin-szeg néven is előforduló külvárost (Anjou) Erzsébet (Izabella) királyné, IV. László felesége 1275. január 21. előtt, alkalmasint 1273 júliusi megkoronázása és 1274 dereka között az ugyanott fekvő, és a városrész nevét adó Szent Katalin Domonkos-rendi nőkolostornak és a szintén Prédikátor rendi szerzetesek még nem álló, de a kö-

⁵⁸ GYÖRFFY 1983. 116. o.

⁵⁹ GUTHEIL 2007. 40–42. o. (16. sz.)

zelben mihamarabb felépíteni tervezett rendházának adományozta.⁶⁰ Erzsébet királyné kiváltságlevele sajnos elveszett, vagy legalábbis lappang, de egykorú, az óbudai káptalan által készített tartalmi kivonata sok fontos információt megőrzött. Így egyebek mellett elmondja, hogy a területen négy udvarház is volt, és donatio kiterjedt a Szent Katalin városrészből – észak felé – Jutasra vezető utcára, valamint a Veszprémvizén, azaz a Séd partján, Szent Benedek sziklája alatt működő malomra is. A káptalan kiküldöttje által elvégzett határjárás topográfiai adatai szerint az eladományozott föld Veszprém mai utcahálózatára vetítve nagyjából az Árpád utca – Papod utca – Csalogány utca – Szent István utca és a Séd északi (bal) partja által határolt területnek feleltethető meg.⁶¹ Királynéink Szent Katalin-városrészbéli birtoklására a kora középkor későbbi időszakából nincs adatunk.

Vrs (Örs?) föld (*Vrs*)

A földet eredetileg a királyné – illetve minden bizonnyal annak szolgáltatónépei – és a királyi udvarnokok birtokolták, majd közelebbről ismeretlen időpontban, vélhetően uralkodása második felében, Halimbával együtt, IV. Béla király adományozta el Lőrinte nembeli Saul ispánnak. A donatot, három további Veszprém megyei földdel kiegészítve, V. István király 1272-ben megerősítette Saul fia, Lőrinte (majdani veszprémi ispán) javára.⁶² A birtok későbbi sorsáról nem tudunk és kellő bizonyosságú azonosítás híján fekvése sem állapítható meg. Halimbához való közelsége miatt felmerült az attól délkeletre található Öccsel való azonosításának a lehetősége, de meglátásom szerint az oklevélben szereplő névalak alapján a szintén a megye középső részén fekvő Oroszi község is szóba jöhet.⁶³

⁶⁰ GUTHEIL 2007. 58. o. (28. sz.); ÁHHKO 161. sz.

⁶¹ ÉRI – KELEMEN – NÉMETH – TORMA 1969. 235. o.; GUTHEIL 1942. 18–19. o.; GUTHEIL 1979. 167–168. o.

⁶² ÁKO II/1. 159–160. o. (2223. sz.)

⁶³ ÁKO II/1. 159., 193. o.

FELHASZNÁLT LEVÉLTÁRI FORRÁSOK
ÉS SZAKIRODALOM

- AO I–XLII.: *Anjou-kori Oklevéltár. (Documenta res hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia (1301–1387)).* Szerk. KRISTÓ Gyula – BLAZOVICH László – GÉCZI Lajos – ALMÁSI Tibor – KŐFALVI Tamás – TÓTH Ildikó – PAPP Róbert – PTI Ferenc – SEBŐK Ferenc, Budapest – Szeged, 1990–2017.
- ÁHHKO: *Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. (Regesta ducum, ducissarum stirpis Arpadianae necnon reginarum Hungariae critico-diplomatica.)* SZENTPÉTERY Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette ZSOLDOS Attila. Budapest, 2008. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 45.)
- ÁKO II/1.: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. (Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.) II. kötet, 1. füzet. 1255–1272.* Szerkesztette SZENTPÉTERY Imre. Budapest, 1943.
- ÁKO II/2–3.: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. (Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.) II. kötet, 2–3. füzet. 1272–1290.* SZENTPÉTERY Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette BORSA Iván. Budapest, 1961. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 9.)
- ÁKO II/4.: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. (Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.) II. kötet, 4. füzet. 1290–1301.* SZENTPÉTERY Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette BORSA Iván. Budapest, 1987. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 13.)
- ÁKVPO: *Az Árpád-kori veszprémi püspökök oklevelei. (Diplomata episcoporum Vesprimiensium aetatis Arpadianae.)* Közzéteszi SOLYMOSI László. Budapest, 2021.
- ÁNHO: SZÓCS Tibor (szerk.): *Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. (Regesta palatinorum et vices gerentium tempore regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.)* Budapest, 2012. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 51.)
- ÁOUHO: *Az Árpád-kori országbírók, udvarbírók és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. (Regesta iudicum curiar regiae, reginalis et ducalis et vices gerentium eorum tempore regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.)* Összeállította SZÓCS Tibor. Budapest, 2020. (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának kiadványai. II. Forráskiadványok 58.)
- ÁÚO V., IX.: *Árpád-kori új okmánytár. (Codex diplomaticus Arpadianus continuatus.) V., IX.* Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest, 1864., 1871. (Magyar történelmi emlékek. Első osztály 10., 17.)
- BÁCSATYAI Dániel (2020): IV. Béla és István ifjabb király beháborújának időrendje. *Századok*, 154. (2020) 1047–1082. o.
- BTOE I.: *Budapest történetének okleveles emlékei (Monumenta diplomatica civitatis Budapest) I. (1148–1301)* Csánky [sic!] Dezső gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte Gárdonyi Albert. Budapest, 1936.
- CDH IV/3.: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomus IV. Volumen 3.* Studio et opera Georgius Fejér. Buda, 1830.

- CSÁNKI Dezső (1897): *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. III.* Budapest.
- DAX Margit – ÉRI István – MITHAY Sándor – PALÁGYI Szilvia – TORMA István (1972): *Magyarország régészeti topográfiája. 4. Veszprém megye régészeti topográfiája. A pápai és zirci járás.* Budapest.
- DL: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Diplomatikai Levéltár. Mohács előtti gyűjtemény. (Budapest)
- ÉRI István – KELEMEN Márta – NÉMETH Péter – TORMA István (1969): *Magyarország régészeti topográfiája. 2. Veszprém megye régészeti topográfiája. A veszprémi járás.* Budapest.
- BAKAY Kornél – KALICZ Nándor – SÁGI Károly (1970): *Magyarország régészeti topográfiája. 3. Veszprém megye régészeti topográfiája. A devecseri és sümegi járás.* Budapest.
- FUTAKY István (1991): Kérdések egy Árpád-kori helynév körül. In: HAJDÚ Mihály – KISS Jenő (szerk.): *Emlékkönyv Bekő Loránd hetvenedik születésnapjára.* Budapest. 192–196. o.
- GUTHEIL Jenő (1942): *Árpád-házi Boldog Margit Veszprémben.* Veszprém.
- GUTHEIL Jenő (1979): *Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém.* (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 1.)
- GUTHEIL Jenő (2007): *Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárakból (1002–1523).* Kiadásra előkészítette KREDICS László. Veszprém. (A veszprémi egyházmegye múltjából 18.)
- GYÖRFFY György (1983): *István király és műve.* Budapest.
- HO VI–VII.: *Hazai okmánytár. (Codex diplomaticus patrius.) VI–VII.* Kiadják IPOLYI Arnold – NAGY Imre – VÉGHÉLY Dezső. Budapest, 1876–1880. o.
- HUNGLER József (1988): *Veszprém településtörténete.* Veszprém. (Horizont Közművelődési Kiskönyvtár 14.)
- ILA Bálint – KOVACSICS József (1964, 1988): *Veszprém megye helytörténeti lexikona. I–II.* Budapest.
- KARLINSZKY Balázs Péter (2013): *A veszprémi káptalan a középkorban. A veszprémi székeskáptalan középkori birtokai. Doktori (PhD) értekezés.* Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar. Történettudományi Doktori Iskola, Egyháztörténeti Műhely. Piliscsaba.
- KARÁCSONYI János (1995): *A magyar nemzetségek története a XIV. század közepéig.* Budapest.
- KOSZTA László (2009): Püspökök és városuk. A 14. század közepéig. Balog nembeli Pál pécsi püspök (1293–1306) In: FEDELES Tamás – SARBAK Gábor – SÜMEGI József (szerk.): *A pécsi egyházmegye története. I. A középkor évszázadai (1109–1543).* Pécs. 83–89. o.
- LENKEY Zoltán – ZSOLDOS Attila (2003): *Szent István és III. András.* H. n. (Budapest) (Párhuzamos életrajzok a magyar történelem századaiból.)
- PJT: *A pápai járás településeinek első említései. Primae mentiones locorum processus Papensis.* Szerkesztette a latin olvasatokat és a fordításokat készítette PETRIK Iván. Pápa, 2016.
- PRT I.: *A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. I. A pannonhalmi főapátság története. Első korszak. A megalapítás és terjeszkedés kora 996–1243.* Szerkesztette ERDÉLYI László. Budapest, 1902.

- SOLYMOSI László (2006): Transfixum – oklevélritkaság a XIII. századból. In: SOLYMOSI László: *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban. Diplomatikai és pecsétani tanulmányok.* Budapest. 138–155. o.
- SZŐCS Tibor (2015): Egy (nem) tipikus alországbíró a késő Árpád-korból: Devecseri Emych fia Márton. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica.* Tomus 138. Szeged. 41–62. o.
- TÓTH Krisztina (2011): A Szécs nemzetség és rokoni kapcsolatai. *Turul*, 84. (2011) 2. sz. 37–42. o.
- VERESS D. Csaba – HUDI József – ÁCS Anna – PALÁGYI Szilvia (1994): *Nemesvámos története. A község története az ősi időktől napjainkig.* Veszprém.
- VPRO I.: *A veszprémi püspökség római oklevéltára. I. 1103–1276.* Szerkesztette FRAKNÓI Vilmos. Budapest, 1896.
- VVOP: *Veszprém város okmánytára. Pótkötet (1000–1526).* Összeállította ÉRSZEGI Géza – SOLYMOSI László. Veszprém, 2010. (A veszprémi egyházmegye múltjából 20.)
- WEISZ Boglárka (2010): Kamaraispánok az Árpád-korban. *Turul*, 83. (2010) 3. sz. 79–87. o.
- WEISZ Boglárka (2013): *A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében.* Budapest. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak.)
- ZSOLDOS Attila (2005): *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában.* Budapest. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.)
- ZSOLDOS Attila (2011): *Magyarország világi archontológiája 1000–1301.* Budapest. (Historia Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.)

A Veszprémi Szemle megjelenését támogatták:

Pétfürdői Községi Ház és Könyvtár, Pétfürdő
Vörösmarty Mihály Könyvtár, Székesfehérvár

Honoráriumról lemondtak:

Brányi Mária, Veszprém
Debreczenyi János György, Veszprém
Poór Ferenc, Veszprém
Sebő József, Veszprém
Zalavári István, Veszprém